

není dobrá vizitka a jen se tím potvrzuje už nějakou dobu pozorovaný sestupný trend v kvalitě tzv. kamenných nakladatelství.

Marek Skovajsa

Hynek Jeřábek a kol.: *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, 316 s.

Fráze, že stárnutí populace patří k jednomu z nejvýznamnějších rysů společnosti 21. století, se už začíná pomalu stávat otřepanou, byť to nikterak neubírá na závažnosti daného sdělení. Vzhledem k tomu je však až s podivem, že se český knižní sociologický trh tomuto problému dosud věnoval jen sporadicky. Je potěšující, že se tato situace začíná pozvolna měnit. Příspěvek Hynka Jeřábka a jeho kolektivu je pozoruhodným příkladem toho, jak se dlouhá, snad kulturně nebo nedostatkem zájmu podmíněná, mezera v oboru začíná zacelovat.

Publikace *Mezigenerační solidarita v péči o seniory* je produktem sedmi let zkoumání forem rodinné solidarity projevovaných jako péče věnovaná seniorům v rodinách. To je podstatné, neboť se nejedná o téma péče obecně ani o téma seniorů či sociální péče, ani o téma rodiny, ale právě o průsečík těchto sociologických kategorií na podloží velmi konkrétního konceptu solidarity. Z tohoto důvodu bych publikaci necharakterizovala jako „čtení pro úplné začátečníky“. Sice by se z některých náznaků a opisů knihy v propagačních materiálech, a to včetně samotné úvodní kapitoly, mohlo zdát, že jde o publikaci o pečovateli a pro pečovatele, ale to je zavádějící. Obsahem je totiž solidní, teorii budující sociologie a pokročilejší metody analýz, které jsou (někdy) prezentovány tak, že bez alespoň minimální znalosti oboru se orientace ve výsledcích stává ne úplně triviální. To ovšem není potřeba chápat jako výtku, spíše jen jako korekci očekávání, s kterým mohou někteří

lidé knihu brát do ruky. A doufám, že jich bude hojný počet, publikace si to dle mého názoru zaslouží.

Z výše uvedeného již lze tušit, že text nezačíná u Adama (rozuměj u demografických prognóz a statistických modelů potřeby péče ve stárnoucích společnostech), ale rozbořem vývoje teorií mezigenerační solidarity a rodinné soudržnosti. Výklad zahajuje u klasiků (Durkheim, Tönnies, Simmel apod.) a sleduje téměř chronologicky aplikaci jimi stanovených východisek na rozvoj debaty o složkách solidarity a jejich projevech. Připravuje tak půdu pro empirické části, které chtějí „ukázat, jak solidarita pomoci a péče souvisí s ostatními složkami mezigenerační solidarity“ (s. 30). Nejedná se přitom o klasický model úvod – teorie – empirie – závěr. Na to jsme upozorněni i v úvodu, kde je pod nadpisem „Jak knížku číst“ uvedeno poněkud nestandardní: „Začněte třeba osmou kapitolou.“ (s. 16) To je umožněno tím, že kromě společného úvodu a shrnujícího závěru má kniha spíše charakter monografie editované než striktně kolektivní. Každá ze substantivních kapitol má svého autora či autorskou dvojici a z kapitoly do kapitoly se proměňují i použité datové zdroje, kterých je celkem pět – hloubkové rozhovory, ohniskové skupiny a tři výběrová šetření. Tematicky spolu ale komunikují a vzájemně se doplňují a poslední, dvacátá kapitola jejich hlavní zjištění stručně a výstižně shrnuje.

Technicky je publikace zpracovaná velmi kvalitně. Hlavní autor věnoval velkou pozornost „průvodci čtenáře“ celou publikací, detailnímu popisu metodologie a použitých datových zdrojů, což výrazně usnadňuje orientaci ve zpracovávaných tématech i závěrech. K publikaci je přiložený CD-ROM s dokumentací provedených výzkumů, včetně použitých dotazníků a scénářů, což je taktéž nesmírně uživatelsky příjemné. Jazyk je čtivý, i když probírané téma klade vyšší nároky na čtenářskou pozornost a soustředěnost (např. popis různých typů solidarity v kap. 11). Grafy a ta-

bulky jsou popisné „jen tak akorát“, podle vkusu by možná někdo uvítal větší míru detailu nebo explicitnější vysvětlivky. O mírně zavádějícím používání určitých „buzzwords“ (péče, senioři...) už byla řeč. Příkladem je třeba i název kapitoly 5, „Senioři v českých rodinách – typy pečujících rodin a domácností“, nebo nadpis tabulky 1 na str. 34, „Podíly pečujících rodin v % osob v populaci ČR“ (kurzíva v obou příkladech L. V.). Snad jen na vysvětlenou, zmíněná tabulka se vztahuje k otázce „Pečujete Vy sám/sama nebo některý z dalších členů Vaší domácnosti o starého člena Vaší rodiny...?“.

Podle kombinace základních výsledků získaných touto otázkou v současnosti pečuje nebo (i) v minulosti pečovalo 24 % dotázaných respondentů, příp. členů jejich domácností. K nim lze připočítat ještě dalších 16 % respondentů, kteří zatím nemají takovou zkušenost, ale počítají s tím, že v horizontu 5 až 10 let budou muset otázku péče o seniora nějak řešit (viz s. 34). Nelze se však nepozastavit nad, podle mého názoru, obrovským podílem 60 % dotázaných, kteří nikdy nepečovali, nepečují a nikdy pečovat nebudou. Odhlédneme-li od faktu, že nemáme v publikaci (resp. ve zdrojových datech ISJP 2006) k dispozici podrobnější charakteristiku ne/pečujících ani forem uvažované péče, musíme uvažovat nad závěrem, že více jak polovina domácností neposkytuje, neposkytovala a nikdy nebude poskytovat péči svým prarodičům, rodičům ani stárnoucím partnerům. Nepřijmeme-li předpoklad, že velká část seniorské populace žádnou péči, a tedy ani pečovatele nepotřebovala, nepotřebuje a potřebovat nebude, pak by interpretace a sociálně-ekonomické a politické dopady takového zjištění, pokud by se potvrdilo jako reálné, nepochybně zasloužily samostatný projekt.

Vzhledem k mému vlastnímu aktuálnímu zájmu o přetíženou roli aktivního mladého stáří mne zaujala kapitola sedmá a osmá, tedy „Důvody rodinné péče o se-

niory a její dopady na pečující“ a „Rodinná odpovědnost a altruistické chování pečujících“. Cílem obou kapitol, jejichž autory jsou shodně H. Jeřábek a L. Moravcová, je popis motivů, vstupních podmínek/pobídek a důsledků poskytování péče. Na počátku, bez překvapení, stojí samotný vznik potřeby péče, tedy nemoc, resp. zhoršení zdravotního a psychického stavu seniora. Uváděné dominantní motivy jsou v zásadě dvojího typu, jednak altruismus jako projev rodinné odpovědnosti a reciprocity a jednak utilitaristické důvody, jako například očekávání okolí. Autoři jsou podle mého názoru velmi správně kritičtí k dominanci „altruistických motivů“ a upozorňují, že často představují projev postoje „tak je to správné a úctyhodné, tak by to mělo být“. Zajímavé je, že na otázku, čeho se museli (nebo by se museli) dotazovaní vzdát kvůli péči, jsou nejčastějšími odpověďmi dvě položky: „čas na sebe“ a „čas k odpočinku“. „Pouze“ 10 % těch, co poskytují méně intenzivní podpůrnou péči, a asi 35 % poskytujících intenzivní nezbytnou péči muselo obětovat zaměstnání. Jedná se tedy v ostatních případech o situaci balancování rodinného a pracovního života, tj. o koncept, který je častěji vyhrazen úvahám o mladých matkách? Dalším zajímavým aspektem je, že podíl těch, kteří se vzdali kariéry (měřeno odděleně od samotného zaměstnání), se pohybuje od 9 do 16 % v závislosti na intenzitě poskytované péče. Může to snad naznačovat něco o výchozí kariérní situaci pečující generace, nebo snad o jejích hodnotových postojích? A jak by to mohlo souviset s faktem, že v průměru jsou respondenti tohoto výzkumu téměř přesně na polovinu rozděleni mezi zastánce tradičních a postmoderních rodinných norem (kap. 12)?

V navazující osmé kapitole, kde jsou motivace pečovatelů zkoumány formou hloubkových rozhovorů, je vylíčen mnohem barvitější obrázek. Kromě nezbytných procesů přizpůsobování se nově vzniklé situaci péče, artikulace zodpovědnosti, no-

rem, „čistého svědomí“ vůči rodičům i společnosti a pocitům povinnosti či obětování se se najednou „z ničeho nic“ objevují silné kritické hlasy odmítající institucionální péči, někdy „z principu“, ale nezřídka v důsledku špatných zkušeností s léčebnami pro dlouhodobě nemocné nebo péči v nemocnici. Je tedy nutné se ptát, „kde je vejce a kde slepice“ neboli nakolik jsou „zodpovědné, z lásky pracující, normativní“ postoje rodinných pečujících důsledkem strukturálních nedostatků v disponibilní péči poskytované společností?

A takovýchto úvahy stimulujících informací je obsaženo více i v ostatních kapitolách. V oddíle věnovaném primárně mezigenerační solidaritě a testování klasického Bengstonova šestisložkového modelu solidarity jsou, po úvodních přehledech relevantních teorií, zpracována témata jako je solidarita normativní, citová, solidarita kontaktů, souhlasu, pomoci. Následně jsou počítány souhrnné indexy a definovány odvozené typologie rodin v „podsouboru“ pečovatelské generace rodin vzhledem k dominantním dimenzím jejich mezigenerační soudržnosti. Soustředěnou pozorností věnovanou pečovatelským rodinám se autorům, v kontrastu k dostupným zahraničním studiím, podařilo v českých datech prokázat existenci jednorozměrné škály/souhrnného indexu podle „vzorce soudržnosti“, resp. v rámci rodin, které pečují o svého seniora nebo seniorku, načrtnout linii od rodin nejméně soudržných po ty silně soudržné. V závěru tak autoři disponují dostatečnými podklady pro načrtnutí nové specifické teorie mezigenerační solidarity.

Pokud bych měla publikaci *Mezigenerační solidarita v péči o seniory* něco vytknout, byla by to zřejmě nevytýženost sebraných dat. Na několika místech mi chybí třídění podle věku pečovatелů, rodinného stavu, intenzity péče (ta sice obecně tematizovaná je, ale třeba u uváděných důvodů vedoucích k rozhodnutí o péči (s. 97) by mohla představovat zajímavou přidanou hodnotu) aj. Na druhou stranu v důsledku této

tematické koncentrovanosti má celá publikace silný „tah na branku“ a nenechává prostor pro pochyby, zda se jedná o výzkumnou zprávu, nebo monografii. Předpokládáme, že autoři (nebo jejich pokračovatelé) se budou k datům ještě i nadále vracet v dalších publikacích.

Knihy Hynka Jeřábka a jeho spolupracovníků je plná dobrých zpráv a optimismu. Možná až moc. Ale možná se taky jedná o záměrnou strategii odklonit se od hledání a definování problémů a o cílenou snahu naopak posílit zájem o pozitivní stránky, a upozornit tak na existující fungující vazby spojené s individuálním a v součtu i s populačním stárnutím. Z celé publikace se jako „libá vůně“ line hluboká úcta k rodině, k lidem, kteří se rozhodli pečovat a „jsou ochotni obětovat své soukromí, osobní pohodlí a svůj čas, aby zajistili péči o seniora. Obecně vyjádřeno dávají přednost rodině před vlastními individuálními zájmy a potřebami, a to i do té míry, že je to samotné poškozují, zdravotně, psychicky i sociálně.“ (s. 272) Nejedná se ovšem o laciný „podprahový“ aktivismus; tyto postoje a pocity jsou otevřeně vyjádřeny.

Jako obzvláště chvalyhodné lze označit i explicitní spojení „rodina = rodina se seniorem“, které se staví vůči dominantnímu vymezení zájmu o nukleární jádro rodičů s dítětem. Psychologické teorie rodinného systému nás totiž učí, jak krátkozraká a funkčně omezující, až dysfunkční taková generační restrikce je. Recenzovaná publikace je tak nejen dalším střípkem (či spíše pevným stavebním kamenem) české produkce k problematice stárnutí, ale i významným příspěvkem k definici nového nazírání na rodinu jako komplexní, vícegenerační celek, charakterizovaný různými typy solidarit(y).

Lucie Vidovičová